

İLKOKULLARDA DÖRT AYRI PROGRAM TİPİNDE RESİM-İŞ DERSİNİN KONUMU, ÖNEMİ, İŞLEVİ

Doç. Dr. Olcay KIRIŞOĞLU (*)

İlköğretimde Resim-İş dersinin hala gereken düzeyde işlenmemesi ulusal eğitiminiz adına bir talihsizliktir. Resim-İş dersi için ayrılan süreler öteki derslerle kıyaslandığında çok yetersiz kalır. Ulusca bireysel ve kültürel gereksinimler Resim-İş dersine daha çok önem verilmesini gerektirirken uygulamada bunun tam tersi görülür. İlkokullarımızda sınıflar kalabalık, çalışma yerleri dar, araç ve gereç yetersizdir. Öğretmenlerin derse yaklaşımları ön yargılı ve olumsuzdur. Bu olumsuzluğun nedenlerinin başında kendilerini sanat konusunda yeteneksiz ve yetersiz bulmaları gelir. Öğretmenlikle ilgili bilgileri ne kadar güçlü olursa olsun alan bilgileri yetersiz kaldığından Resim-İş dersine ürkek bakarlar. Bir başka deyişle Resim-iş dersinde ne öğreteceklerini bilemediklerinden nasıl öğreteceklerinde de zorlanırlar.

Bunun yanında sanat uygulaması, tarihi, eleştirisi ve estetiği ile geniş bir bilgi ve deneyim alanıdır. Yaratıcı sürecin karmaşıklığı da buna eklenirse ilk bakışta gerçekten öğrenilmesi ve öğretilmesi zor bir alan gibi görünür. Oya bu zorluk ne matematik, ne de fen bilgisinden daha çok değildir. Her öğretmen bu sayılan alanlarda özel yeteneği olmadığı halde hem birşeyler öğrenip hem de öğretiyorsa, sanatı da hem öğrenip hem de öğretebilir. Burada temel sorun öğretmenin sanat konusunda iyi yetişmesi ve bunun için belirli çaba göstermesidir.

Öğretmenin Resim-İş konusunda bu çabasına yardım edecek, onun beklentilerine yanıt verecek kaynak yok denecek kadar azdır. Bu alanda geriye tek yol gösterici öğretim programları kalır.

Bildiriye konu olan işte bu programlar ve programlarda Resim-İş dersinin konumu ve işlevidir.

Öğretim Programları

Burada sırasıyla, öğretim programlarından beklentiler, değişik program tipleri, bu modeller içinde resim-iş dersinin konumu, mevcut programların beklentilere yanıt oluşturup oluşturmadığı üzerinde durulacaktır.

(*) Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Hatay Eğitim Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

Bugüne kadar Resim-iş dersi hep değişik misyonlarla programlarda yer almıştır. Bu misyonlar, sıra ile, el becerisine dayalı doğru çizimler yapmak, beğeni geliştirmek, zihinsel süreçlerin işlemesine fırsat oluşturmak, özgür anlatım, kendini anlatmak, tam insan yetiştirmek, yaratıcılığı geliştirmektir. Programlar hep bu amaçlar doğrultusunda şekillenmiştir. Böylesine çeşitli ve çoğu sanatı "Bağlam içinde" ele alan bu amaçlar programa yansıyan biçimleriyle hep zorluklar yaratmıştır. Çünkü; bir yandan sanat öğretilmesi gereken bir bilgi ve deneyim alanıdır, öteki yandan sanatın dışında bir çok beklentilerin odaklaştığı etkinlikler toplamıdır. Bir yandan çok önemli ve vazgeçilmezdir, öteki yandan çizgi dışıdır ve süsüdür. Bir yandan öğretmene "sanatı öğreteceksin" denir, öteki yandan "aman çocuğu etkileme sonra yaratıcılığı kaybolur" diye öğretmenliği engellenir.

Bu karşıtlıkların içinde müfredat programları da öğretmene sağlam bir görüş sunmaz. Tersine programda sunulanlarla Resim-iş dersinden beklentiler ve de uygulamadaki durumlar bu karşıtlığı daha da artırır. Her şeyden önce amaçları belirsiz bir programın yönlendirilici boyutundan söz edilemez. Ancak, Resim-iş dersi müfredat programının, öteki derslerinin programlarına göre daha esnek olması kaçınılmazdır. Çünkü öğretmenin de Resim-iş dersi uygulamalarında daha yaratıcı olmak zorundadır. Bu nedenle Resim-iş programları öğretmene belirli kalıplar, reçeteler sunamaz, sunmamalıdır. Yine bu nedenle amaçlar doğru saptansa da programlar yol gösterici olmaktan öte öğretmenin her beklentisine yanıt oluşturamazlar.

Resim-iş Dersi ve Öğretim Program Tipleri:

Değişik program tipleri içinde Resim-iş dersi yine değişik konumlarda yer alır. Dersin etkin olma durumu bu konuma bağlıdır. Program modellerinden birincisinde Resim-iş dersi bağımsız bir ders olarak yer alır. Öğrenci her hafta belirli saatlerde Resim-iş dersi görür. Her derste olduğu gibi Resim-iş dersi ile ilgili bilgi ve beceri kendi ders saati içinde öğretilir. Bu programlar kimilerince koleksiyon tipi (Collection, Type) program (Berstein, centered 1971), kimilerince disiplin-merkezli (Disciplinecentered) program (Goodlad, 1964) olarak tanımlanır.

Bu modelde amaç, her dersin çocuğa kazandıracağı bilgi, beceri ve değerlerin belirli ders saatleri içinde öğretilmesidir.

İkinci tip programlarda dersler arasında kesin sınırlar yoktur. Her ders programda yer alan öteki derslerle kaynaştırılarak öğretilir. Buna "Toplu Programlar" da denir. Dersler bir bütünün parçaları olarak düşünülür. Resim-iş dersi, bu bütünün en önemli parçasıdır. Toplu programlarda sanatla yakın ilişkisi olduğu düşünülen dersler birlikte öğretilir; Resim-iş ile matematik, yine sanatla sosyal bilgiler ya da Türkçe... gibi.

Çok amaçlı sanat programları da toplu program modeline girer (Armatrong. 1981). Birleştirilmiş sanat programlarında resim, heykel, drama, müzik, dans birbirleriyle ilişkili öğretilir. Örneğin, insan ilişkilerini konu alan bir yaratıcı drama etkinliğinde, öğrenci masklar, giysiler hazırlar, davranışlarını müzikle eşleştirir. Daha sonra kendi hareketlerini kille heykele dönüştürür. Ya da müze eğitimi içinde örneğin, Roma mozayıklarını inceleyen çocuk kimi mitolojik konuları dramatize edebilir, Roma'lıların giysilerini kağıtlardan yapabilir ve bütün bu deneyimlerini resimlerinde gösterebilir (Kırıçoğlu,1991).

Üçüncü tip programlar yapıları bakımından toplu programlara benzer. Burada da dersler arasında sınır yoktur. Öğrenciler ister grup halinde, ister sınıfça programda yer alan bir proje üzerinde çalışırlar. Bu nedenle adı proje-merkezli programlardır. Bireysel araştırmalara ve çözümlere olanak veren bu programlarda çocuğun kendi gücü oranında birşeyler üretmesi önemlidir.

İngiltere'de "açık sınıf" (open-classroom) olarak tanımlanan (Margolis. 1978) Dalton sistemine bağlı bu model de proje-merkezli programa benzer. Programın temel felsefesi bireysel öğretimin yaygınlaştırılmasıdır. Bir de, sanat gibi bireysel ve yaratıcı davranışa gerek duyan alanlarda öğretimi kolaylaştırmaktır. Sınıfın bütünü içinde anlaşılamayan kimi soruların bu programlar içinde çözüme kavuşması beklenir.

Proje-merkezli ile açık sınıf diye tanımlanan programlar çok ders araç ve gereci gerektirir. Öğrenci sayısının azlığı programın sağlıklı yürütmesi için bir ön koşuldur. Öğrenci eline verilen bir dizi proje ve soru ile tek başına araştırmaya yönelir. Sonucu öğretmeni ve arkadaşlarıyla tartışır.

Dördüncü tip programlar ise bu üçünün karışımı gibidir. Öğretmen kimi zaman öğrencileri kümelere ayırarak bir proje üzerinde çalıştırır, kimi zaman dersler birbirinden bağımsız saatler içinde işlenir. Ülkemizde uygulandığı gibi bir ünite ve eksen ders altında konuların işlendiği dersler toplamı olarak da birleşik programlar yapılır.

Resim-İş Dersi Açısından Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi

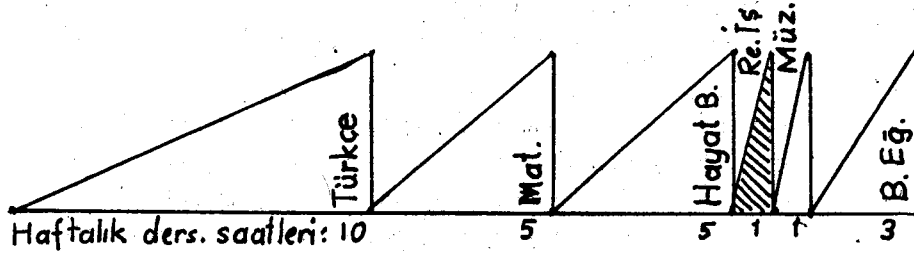
Öğretim programları eğitim programlarının uygulamaya yönelik bölümüdür (Varış. 1988). Eğitimde kuram ile uygulamanın kaynaşması gereken yer bu programlardır.

Acaba yukarıda özetle değinilen 4 ayrı modelde Resim-İş dersinin konumu nedir? Hangi tip programda Resim-iş dersi amaçlarını daha iyi gerçekleştirir?

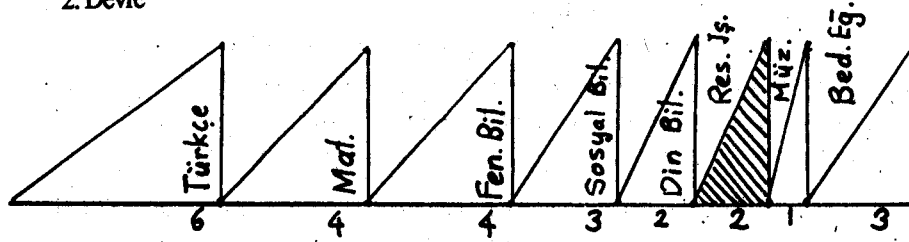
Birinci modelde Resim-İş dersi öteki dersler gibi bağımsız ders saatleri içinde yer alır. Bu konumda en azından Resim-iş dersi kendine ayrılan süreler içinde başka amaçlar için

kullanılmaz diye düşünülür. Dahası, bu ayrılan belirli saatler derse verilen önemin bir göstergesi sayılır. Ancak, okullarımızda Resim-İş dersine ayrılan sürenin çok sınırlı olduğu, öteki derslere bu sürenin iki, üç katı zaman ayrıldığı düşünülürse verilen bu önemin sözde kaldığı açıkça görülür.

1. Devre

2. Devre

Programlarda bağımsız ders olarak yer alan Resim-iş dersi
(1968 programı örnek alınarak hazırlanmıştır.)

Taranmış bölümler Resim-iş dersini göstermektedir.

Oysa, ders saatlerini her öğretim alanının amaçları belirler. Bu amaçlardan hangisi toplumda daha önemli görülüyorsa o derse daha fazla zaman verilmesi gerekir. Bunun ayarlanması ise nesnel incelemelere dayandırılmalıdır (Varış. 1988).

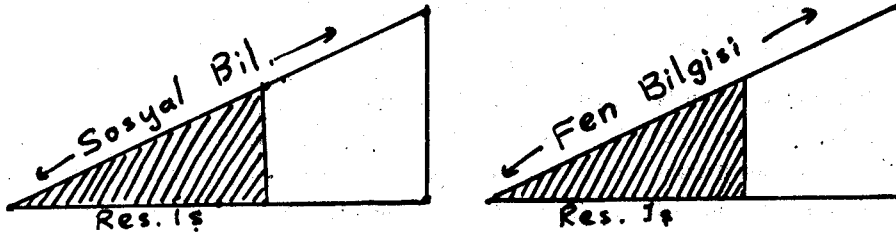
Ülkemizde bu saptamalar ülke gereksinimlerinden çok, Anadolu Lisesi sınavlarına göre yapılır. Bir de elbette program geliştirme komisyonlarındaki üyelerin ağırlıklarına göre.

1970'li yıllardan başlayarak, kuramsal boyutta sanatın bir disiplin alanı olarak öğretimi ağırlık kazanmıştır. Resim-iş dersinin bağımsız bir ders olarak programda yer alması, dersin kendi amaçlarını gerçekleştirme bakımından önemlidir. Ancak bu tür programlar uygulanırken yine de dersler arasında bir uyumun ve bütünlüğün kurulmasına özen gösterilmelidir. Bu uyumda dikkat edilmesi gereken en önemli nokta Resim-İş (sanat) dersinin değeri kendinden (intrinsic) amaçlarının göz ardı edilmemesidir. Resim-İş dersi öteki derslerin öğretiminde bir araç konumuna getirilmemelidir.

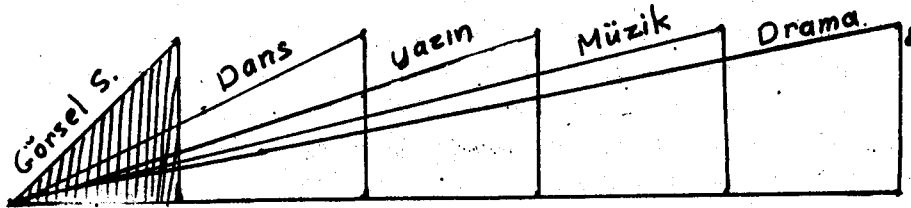
Disiplin-Merkezli programların iyi işemesi;

- 1 - Öğretmenin resim-iş konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmasına,
- 2 - Okulun Resim-İş dersi için gerekli donanımının bulunmasına,
- 3 - Ders sürelerinin çalışmaya yeterli olmasına,
- 4 - Öğretilecek konular ve tekniklerde süreklilik ve ardılık ilkesine uyulmasına bağlıdır.

İkinci model, toplu programlarda dersler arasında daha çok uyum ve bağlantı kurulması aranır. Bu uyum kimi derslerin ötekileri içinde erimesi olarak algılanmamalıdır. Bir başka deyişle bir derste öğretilenlerin Resim-İş dersind pekiştirilmesi değil, ayrı alanlarda kazanılan bilgilerin kaynaştırılmasıdır.

Toplu programlarda Resim - İş dersi

Sanat toplu programlarında Resim-İş dersi

Uygulamada görülen ise, toplu programlarda Resim-iş dersinin hep araç konumuna düşmesidir. Bu programlarda Resim-İş dersi "Eğitimde sanat" kuramı ile şekillenir. İşlevi hep bağlam içinde saptanır.

Toplu programlarda Resim-İş dersinden beklentiler şöyle sıralanır:

- 1 - Resim-iş dersi öğrenmeyi kolaylaştırır.
- 2 - Somut ip uçları sunduğundan sanat yolu ile her konuya çocuğun ilgisi daha kolay çekilir.

3 - Resim-iş dersi yaratıcılığı geliştirir. Çünkü bu ders zihinsel gelişimi hızlandırır. Eğitimde bireyin kazanmasını istediğimiz yaratıcılık en erken görsel sanatlarda ortaya çıkar ve tanınır. Daha sonra öteki alanları da etkiler.

4 - Resim-iş dersinde somutlaşan bilgi ve deneyim tekrar çocuğu etkileyerek öğrenme pekişir.

Ancak, bütün bu davranışları Resim-İş dersinden beklemek doğru değildir. Her ders öğrenmede yardımcı somut destek arar. Somut örnekleme hangi ders için gerekliyse bunu kendi içinde yapabilir. Resim-İş dersini bu amaç için kullanmaya gerek olmamalıdır. Resim-İş dersinde geliştirilen yaratıcılığın öteki alanlarda da çocuğu yaratıcı kılacağı savı ise bugüne kadar doğrulanmamıştır. Tersine değişik alanlardaki yaratıcı işlemlerin (bilimsel, sanatsal, teknik) beyin değişik merkezlerinden yönetildiği ve bu alanların kiminin sözel, kiminin görsel, kiminin sessel uyaranlara yanıt verdiği anlaşılmıştır (Katz. 1985).

Bu durumda Resim-İş dersinde geliştirilen yaratıcılığın bir başka alanda kullanılması söz konusu değildir. Öyle ise Resim-İş dersinin toplu programlarda işlevinin de her alana hizmet olmaması gerekir. Burada vurgulanmak istenen en önemli nokta çocuğun bir bütün olarak gelişmesinde her alanın sağlayacağı yararı bir başka alan için yoksamamaktır.

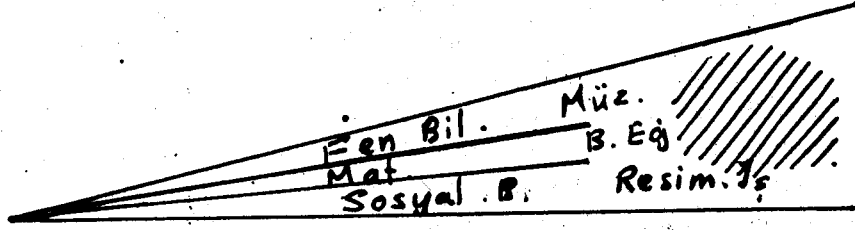
Salt sanatların birlikte yürütüldüğü toplu program tipinde mekandan, süreden ve kimi gereçlerden ortaklaşa yararlanma amaçlanır. Bu kimi eğitimcilere ekonomik ve yararlı bulunur. Ancak, her sanat alanının araç ve gereci kendine özgüdür.

Bunlardan birinden kısıntı ötekini olumsuz yönde etkileyecektir. Dahası, her ders ayrı sanat dallarına verilen ağırlık ve önem ayrı olacağı gibi, öğrenciye kazandıracağı bilgi ve değerler ile sonucun değerlendirilmesi de ayrı olacaktır. Öğretmen öğrettiği alanın öğrencide kalıcı bir davranışa dönüşüp dönüşmediğini ancak o alanla ilgili değerlendirme ile anlayabilecektir. Bu nedenle toplu sanat programlarında bir sanat dalı önem kazanırken ötekilerin araç konumuna düşmesi kaçınılmazdır (Kindler' 1978).

Bir sanat formunda öğrenme ancak hiç bir şeyin o sanat dalında yoğunlaşmayı bozmadığı zamanlarda gerçekleşir. Müzik eşliğinde Resim-iş derslerinde amaç müzik ise resim dersinin, resim ise müzik dersinin olumsuz etkilenebileceğini de burada belirtmek gerekir (Kırışoğlu. 1991).

Proje merkezli programlarda temel ilke öğrencinin bilgi edinmede etkin olmasıdır. Bu çok yaygın tanımı ile yaparak öğrenmedir. Y yaparak öğrenme ve sorun çözmeye her ders için geçerli bir yöntemken, bu modelde de, toplu programlarda olduğu gibi en büyük destek Resim-iş dersinden beklenir. Resim-iş dersi bol araç ve gereçle çalışmanın, somut ve

yaratıcı düşünmenin kaynağıdır. Matematik, tarih gibi ötekilere göre soyut kalan dersler Resim-iş etkinlikleriyle somutlaşır.

Proje merkezli programlarda Resim-iş dersi

Bu program modelinde Resim-iş dersini etkileyen olumsuzluklar şöyle sıralanır:

1 - Öğrenme kimi alanlarda odaklaşırken Resim-iş dersinin amaçlarında yer alan sorunlar çözümsüz kahr. Böylece Resim-iş dersi içeriksiz bir boş zaman uğraşı konumuna girer.

2 - Resim-iş dersi salt anlatım ve beceri eğitimi olarak algılanır. Etkinlikten çıkan anlam çocuğun yalnız eliyle birşeyler yapmasıdır.

3 - Resim-iş dersi salt duyuşsal ve devimsel davranışların kazanıldığı, bilişsel davranışların hemen hiç yer almadığı bir etkinlik alanı gibi düşünülür.

4 - Projeler arası ilgi özellikle Resim-iş konusunda çok az kurulur. Hedefler geliştirilecek sanatsal davranışlara göre saptanmadığı için uygulamada süreklilik ve ardılık ilkesi gözardı edilir.

5 - Böylesi programlarda Resim-iş dersi çocuğun her yaptığının kabul gördüğü bir rahatlatma dersidir. Problem çözme yönteminin ağırlıklı olarak yer alması beklenen bu tip programlarda hiç bir zaman sanatsal sorunların çözümüne gidilmez.

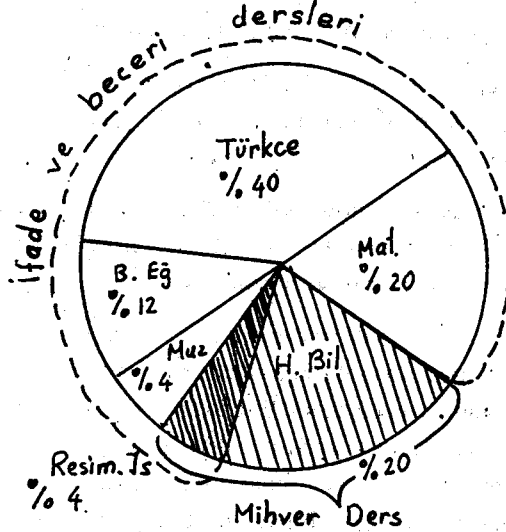
Özetle, Resim-iş dersi projede saptanan konuya ilgi çeken, sorun çözmede somut düşünmeyi sağlayan, ama sanatsal sorun çözmeden uzak bir ders konumundadır: Bu konum, ancak proje salt sanatla ilgili seçilirse Resim-iş adına olumlu yönde bozulur. O zaman çocuk konu, araç seçimi, tasarım, uygulama gibi bir dizi etkinlik içinde sanatsal soruna yönelir. Böyle bir yaklaşım içinde birbirinden farklı adımlarla ilerleyen çocukların öğrenmesi kolaylaşır. Bu tür programlarda "Öğrenmeyi öğrenmek" gerçekleşir.

Dördüncü tip programlar her üç programda yer alan Resim-iş dersiyle ilgili olumlu ve olumsuz yanların bir bileşkesi gibidir.

Bu Bilgiler Işığında Uygulamadaki İlkokul müfredat Programının Resim-İş Dersi açısından irdelenmesi

Ülkemizde uygulamadaki 1986 programında, Resim-iş dersi "Mihver ders" ana başlığı altında, "İfade ve beceri" dersi olarak yer alır. Resim-iş dersi her ne kadar bağımsız bir ders ise de konularını ünite belirler. Bu konuyla program sınırlı toplu program tipine girer. Programlarda Resim-İş dersi ile ilgili sorunlar ünitelerle başlar. Her şeyden önce üniteler. Resim-İş dersinin amacına uygun ilginç konular sunmaz. Birinci sınıftan başlayarak 5 yıl tekrarlanan kimi kalıplaşmış ünite başlıklarına bağlı resim konularına çocuğun ilgi duyması beklenemez. Dahası çocuğa öğretilecek sanatsal kavram ve değerler her zaman konular içinde yer alamaz. Benzer konularda her yıl az farkla aynı im-geleri resmine aktaran çocuğun ilkokula geldiğinde yaratıcılığının ketlenmesinin bir nedeni de budur.

Oysa eğitim ve öğretimde yeni amaçlar yeni sonuçlar üretmek içindir. Yeni sonuçlar için ise yeni sorunlar, yeni yollar ve yeni çözümler gerekir. Eğitimciler ünitelerin "küçük çapta bir araştırma sürecinin çatısı" gibi düşünülmesi gerektiğini söylerler (Ozsoy., 1960). Bu bağlamda Resim-iş dersinin amacı da çocuğa sanatsal araştırma ve sorun çözme yöntemlerini öğretmektir. İstek bu yönde ve sürekli çocukta yaratıcı olması beklenirken kalıplaşan ünitelere zoraki uyum Resim-iş dersinin bu işlevini yitirmektedir.

I. Devrede yer alan derslere göre

1968 İlkokul Müfredat programında Resim-iş dersinin öteki derslere göre konumu ve yüzde olarak ağırlığı

Ancak programlarımızdaki en olumsuz yan sorun çözümede en yaygın davranış olan yaparak öğrenmenin Resim-iş dersinin temel işlevi haline getirilmesidir. Bu bağlamda "beceri" çocuğun eli ile bir şeyler yapmasına, "ifade" ise çocuğun salt kendini ve başka derslerde öğrendiğini anlatmasına dönüşür.

Oysa Resim-iş dersinin temel işlevi görsel anlamda çocuğa anlatım olanağı vermektir. Bir başka deyişle onu görsel anlamda okur-yazar yapmaktır. Bu da sanatsal anlatım formu için gerekli bilgi ve beceri ile onu donatmak demektir. Hiçbir bilgi ve beceri alanında gelişme büyümenin doğal sonucu değildir. Dahası, her duyu ve doyum, her anlatım formu ve o form için gerekli anlatım tekniği o alana özgü zihinsel durumlarla özdeşdir. Matematiksel düşünme sanatsal düşünmeden farklıdır. Çocukta hangi tip zekanın gelişeceği, ona o anlatım formunda sağlanacak eğitim ve öğretime bağlıdır (Cole. 1985).

Çocuğun sanatta öğrenmeye en çok gereksinim duyduğu ve de en yatkın olduğu evre ilkökuldür. Özellikle ilkökul çocuğunun sanata ilişkin temel bilgi ve becerileri öğrenmede ki, gösterdiği çaba sanatın öğretimine ışık tutacak boyuttadır.

Öyle ise; Resim-iş dersleri programlarda değeri kendinden işlevlerini gerçekleştirmek için; ışıkları, araç-gereci, yeterli zamanı ve özverili öğretmenleriyle hakettiği yeri almalıdır.

SONUÇ OLARAK;

1 - Hangi program modeli yeğlenirse yeğlensin bu programlarda amaç, çocuğa o alanın bilgi ve deneyimini kazandırmak olmalıdır. Mevcut Resim-iş programlarında yer aldığı biçimiyle;

- Gözlemlerini, izlenimlerini, duygularını, düşüncelerini anlatmak,
- Güzeli, iyiyi, sağlamı, faydalıyı görmek,
- Zorlukları yenme, nefse güven kazanma.
- Metodlu, planlı çalışma.
- Çevresini rahat ve güzel yapma,

— Okul eşyasını koruma, zamanı değerlendirme, enerjiden tasarruf... gibi amaçlar gerçek anlamda sanat eğitimi vermekten uzaktır.

2 - Toplu programlar ve proje merkezci programlarda Resim-İş dersi daha kolay araçsal konuma düşebilmektedir. Bu bağlamda ancak, salt sanatı amaç edinen projeler Resim-iş dersinin öğretimini kolaylaştırabilir.

3 - Disiplin merkezli programlar belirli alanın öğretiminde daha etkin olabilmektedir. Ancak sanatta öğrenme her türlü araç-gereç mekan yanında belirli zaman ve bu zamanı özellikle Resim-iş dersi için kullanmayı gerektirir. Yapılan bir ankette öğrencilerin % 37.8'i Resim-iş derslerinde Matematik işlediklerini, % 51.8'i eksik kalan derslerini tamamladıklarını söylemişlerdir (Kırıçoğlu, 1992).

Bu durumda Resim-iş dersi programında bağımsız ders olarak görülse de derse yaklaşım sonucu olumsuz etkilemektedir.

4 - Her öğretmen Resim-iş dersinde görmek, düşünmek, düşlemek, tasarımı, eylem, üretim, eleştiri süreci içinde sanat eğitimini gerçekleştirmek durumunda ve zorundadır. Yeğlenecek program modeli bu gerçeği gözardı etmemelidir.

5 - Her Resim-iş programı, hangi model olursa olsun saptanan hedeflerle sonucu birbirine uydurayım derken, içinde serüven, aykırılık, sürpriz yatan yaratıcı durumlardan vazgeçmemelidir. İyi bir program sanatının bu tikel kimliğine uyan programdır.

6 - Resim-iş programları ne kadar işlevsel düzenlenirse düzenlensin ancak bu alanda iyi yetişmiş öğretmenler elinde yaşama geçirilebilir. Bu bağlamda en iyi program modeli duruma göre seçilmiş, sanatı amaç dışına itmeyen, uygulamada öğretmeni özgür bırakan programdır.

KAYNAKÇA

- Armstrong, C., 1981. Description and Evaluation of a One Week interrelated arts Pilot project, Summer. Springfield: Illinois State Board of Education.
- Bernstein, B., 1971 "On the Classification and Framing of Educational Knowledge", in Knowledge and Control, Ed: Michael Young, London: Colliers-Macmillan Publisher.
- Cole, M., 1985 "Mind as Cultural Achievement: Implications for I. Q. Testing," in Teaching and Learning the Ways of Knowing, ed. Elliot W. Eisner, Chicago: The University of Chicago Press, 1985.
- Goodlad, J., 1987 Focus Elementary Art Education, Ed By. Allen Caucutt N.A.E.A. Publication. s. 8.
- Katz, A.N., 1985 Setting the record right: Comment on Creativity and Hemispheric Functioning. Empirical Studies of the arts, 3 (1)
- Kindler, A.M., 1987 A Review of Rationales for Integrated Arts Programs Studies in Art Education 29/1 s. 34-59.
- Kırıoğlu, O., 1991 Sanatta Eğitim. Demircioğlu Mat. Ankara.
- Kocaoğlu, F., M.S., (Derleyen) 1990 İlkokul Programı ve Beş sınıfın yıllık planı.
- Margolis, C.J., 1987. The Open-Classroom: an approach to individualized art education: Focus Elementary Art Education. N.A.E.A.
- Özsoy, Y., 1960. Program Taslağı İle İlgili Açıklamalar ve Örnekler. M.E.B. Eğitim Birimi (b. 28)
- Varış, F., 1988 (4. Baskı) Eğitimde Program Geliştirme "Teori ve Teknikler" A.Ü. Basımevi